

Nacionalinė mokslinė konferencija

Antikos ir Viduramžių tyrimai 2023

TURINYS

Konferencijos programa / 2
Pranešimų santraukos / 4

Rengėjai

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Vytauto Didžiojo universitetas, Švietimo akademija

Organizacinis komitetas

dr. S. Rumšas, prof. dr. T. Aleknienė, doc. dr. D. Alekna, dr. T. Baranauskas,
dr. K. Mitalaitė, dr. R. Makselis, doc. dr. A. Mickevičius, E. Miltakis, M. Miliūnaitė

Vieta

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58–216, Vilnius

Laikas

2023 05 25–26

ISBN
ISBN

KONFERENCIJOS PROGRAMA

GEGUŽĖS 25, KETVIRTADIENIS

10.00–11.30 moderuoja Saulius Rumšas

Raimondas Kazlauskas, KU. **Matriarchijos sąvoka ir fenomenas**

Naglis Kardelis, LKTI. **Filosofinių Platono mitų ir evangelinių parabolų tekstinės funkcijos panašumai**

Tatjana Aleknienė, LKTI. **Būti vabzdžiu Platono pasaulyje**

11.30–12.00 kavos pertrauka

12.00–14.00 moderuoja Darius Alekna

Žilvinas Vareikis, LKTI. **Klimato kaita ir Hipokrato įžvalgos apie klimato poveikį žmogui**

Saulius Rumšas, LKTI. **Bazilijus Cezarietis *versus* ar *adversus* Origeną?
Apie sukūrimą „pagal panašumą“ (Pr 1, 26–27)**

Rasius Makselis, LKTI. **Plotino daimonas Porfirijo akimis**

Ina Kiseliova-El Marassy, LKTI. **Neoplatoniškosios emanacijos virsmai islamo filosofijoje**

14.00–15.30 pietų pertrauka

15.30–17.30 moderuoja Tomas Baranauskas

Manvydas Vitkūnas, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. **Ginkluoti ir nuginkluoti:
du Viduramžių kapinynai Pietų Lietuvoje**

Rolandas Kregždys, LKTI. ***Sovijaus mito* prasminių žymenų *9 blūznys ↔ 9 pragaro vartai*
etiologinė sąsaja su Evagrijaus Pontiečio λογισμοί bei slavų etninė tradicija**

Marius Ščavinskas, KU, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas. **Pagonybės vaizdiniai Viduramžių
hagiografiniuose šaltiniuose**

Egidijus Miltakis, LKTI. **Baltų istorija kronikoje 300, R/L I, 79**

18.30 vakarienė

10.00–12.00 moderuoja Tatjana Alekniėnė

Kristina Mitalaitė, LKTI. Enėjus iš Paryžiaus *Liber adversus Graecos: filioque* teologinis ir ekleziologinis konfliktas IX a. antroje pusėje: religinės schizmos link

Luca Gili, Chieti-Pescaras Universitetas. Trečiasis kelias ir gausybės principas

Pranciškus Gričius, VU Filosofijos institutas. Aristoteliškojo esencializmo atgarsiai šiuolaikinėje analitinėje modalinėje metafizikoje

Milda Vitkutė, VDU. Tomo Akviniečio caritas samprata: Aristotelis kaip tinkamas autoritetas teologinių klausimų analizei

12.00–12.30 kavos pertrauka

12.30–14.00 moderuoja Egidijus Miltakis

Vytas Jankauskas, VDU. Liubartas Gediminaitis: tyrimų probleminiai klausimai

Tomas Baranauskas, LKTI. Baltramiejaus Hionekės žinios apie Livonijos magistro Eberhardo fon Monheimo (1328–1340) kovas prieš Lietuvą (pagal Hermano Vartbergiečio ir Johano Renerio atpasakojimus)

Rasa Gliebutė, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai. XV–XVI a. laidosena Vilniuje: įkapių kompleksai

14.00–15.30 pietų pertrauka

15.30–17.30 moderuoja Kristina Mitalaitė

Arnoldas Kazimierėnas, LII. *Epistulae ad Pontum*. Antikos kūrinių leidybiniai aspektai sovietmečiu Antano Dambrausko ir Leono Valkūno korespondencijoje

Helmutas Šabasevičius, LKTI. Antikinė istorija ir sovietinė ideologija baletų teatre: Spartako atvejis

Elvyra Usačiovaitė, LKTI. Lietuvių romėniškoji etnogenezė pagal Gintarą Beresnevičių

Darius Alekna, LKTI. Ptolemajo „Geografija“ lietuvių kalbotyros ir archeologijos tyrimuose

Apibendrinamosios diskusijos

Matriarchijos sąvoka ir fenomenas

Pranešimo tikslas – atkreipti dėmesį į nepakankamai įvertintą moteriškojo prado vaidmenį archainėje kultūroje. Matriarchijos fenomeną siūloma vertinti ne kaip [pagrįstai] ginčijamą valdymo formą, bet kaip tvarkos principą, žymintį moteriškojo prado viršenybę, sprendžiant gyvenimo religinio įprasminimo, galios legitimacijos ir paveldėjimo klausimus. Matriarchijos sąvoka akademiniam leksikonui atsirado gana vėlyai. Jos genealogija siejosi su patriarchalinės visuomenės kritika, kai XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje vykęs romantizmo sąjūdis ėmė naujai įprasminėti gamtos ir moters ryšio idėją. Judėdamas šios idėjos farvateryje, E. Gerhardas 1849 m. paskelbė naująją paradigmą formuojanti straipsnį apie dievų motinos šventyklą Atėnuose. Kiek vėliau J. Bachofenas, J. Frazeris, A. Evansas ir J. Harrison išsamiai aprašė deivės–motinos kulto fenomenologiją įprasminančias gineikokratijos ir matriarchijos sąvokas. Remiantis J. Oberio, J.–P. Vernanto ir C. Meierio darbais, įmanu daryti atsargią prielaidą, kad sudėtinės politinės sąvokos, kurioms sudaryti naudojama sandas – *arche*, semantiškai skiriasi nuo sąvokų, sudaromų su sandu –*kratos* ir gali būti naudojamos, aprašant kaip teorinius modelius, taip ir realius fenomenus.

Filosofinių Platono mitų ir evangelinių parabolų tekstinės funkcijos panašumai

Pranešime formuluojama ir ginama tezė, kad adekvataus filosofinių Platono mitų interpretavimo problema leidžia išvelgti sąsają su biblistikoje jau ne vieną šimtmetį svarstomu klausimu, kaip derėtų tinkamai suvokti evangelines paraboles. Nemaža dalis filosofinių Platono mitų, kaip ir dauguma evangelinių parabolų, ilgą laiką buvo interpretuojama kaip alegorijos. Tokia interpretavimo tradicija siekia vėlyvosios Antikos laikus: neoplatonikai buvo linkę alegoriškai aiškinti tam tikras Platono dialogų vietas, o savo ruožtu tokie ankstyvosios krikščionybės laikotarpiui atstovaujantys Šventojo Rašto egzegetai, kaip Origenas ir šv. Augustinas, plačiai taikė alegorezę gelminėms tiek Senojo, tiek Naujojo Testamentų prasmėms atrakinti. Alegorinį aiškinimą galėtume nusakyti kaip tokį teksto aiškinimo būdą, kai paskiri teksto paviršiuje regimi elementai suvokiami kaip nurodantys į atitinkamus gilesnėje plotmėje atsiveriančius elementus: ne tik visa alegoriškai aiškinama istorija, kaip visuma, bet ir konkrečios jos detalės yra traktuojamos kaip aiškią prasmę turintys ženklai. Alegorinis aiškinimo būdas plačiai praktikuotas ir interpretuojant kai kurias Platono dialogų vietas: pakanka paminėti vien vadinamąją olos alegoriją „Valstybėje“.

Akademiškuose evangelinių parabolų tyrimuose alegorinis aiškinimo būdas pradėtas smarkiau kritikuoti ypač nuo XIX a., o filosofinių Platono mitų ir kitų panašių Platono tekstų atkarpų tyrimuose – maždaug nuo XX a. vidurio. Alternatyvus tiek evangelinių parabolų, tiek filosofinių Platono mitų aiškinimo būdas, kurį su tam tikromis išlygomis galėtume pavadinti analoginiu aiškinimu, yra grindžiamas prielaida, kad būtina mėginti išvelgti bendrąją – visuminę – evangelinės parabolės ar filosofinio mito prasmę, užuot

ieškojus gilesnių prasminių atitikmenų paskiriems interpretuojamos teksto atkarpos elementams: tai reiškia, kad paviršinė ir gelminė parabolės ar filosofinio mito plotmės yra panašios viena į kitą – *analogiškos* viena kitai – ne paskirų prasminių elementų, o visuminės prasmės lygmeniu. Kalbant paties Platono terminais, tai, kas pasakojama tekstiniame filosofinio mito paviršiuje, yra tam tikro prasminio provaizdžio, kurį būtina rekonstruoti, regimas atvaizdas, panašumas (*eikōn*). Antai „Valstybėje“ aptinkamą vadinamąją olos alegoriją labiau derėtų vadinti išplėstine olos analogija – ypač atsižvelgiant į tai, kad toli gražu ne visiems paskiriems šios „alegorijos“ elementams įmanoma atrasti adekvatus ir konceptualiai koherentiškus atitikmenis mėginamos rekonstruoti gelminės prasmės plotmėje. Tą patį galima pasakyti ir apie „Faidrę“, antroje Sokrato kalboje, aptinkamą analoginį sielos dinamių galių prilyginimą sparnuotai dvikinkei, taip pat ir apie šiame dialoge figūruojantį žodžiais tapomą uždangės atvaizdą.

Pranešime argumentuojama, kad tiek evangelinių parabolių, tiek filosofinių Platono mitų turinį derėtų interpretuoti ne tiek kaip tam tikrą tiesiogiai (pažodiškai) komunicuojamą žinią ar tiksliais prasminiais izomorfizmais grįstą alegoriją, o veikiau kaip būdą atverti „aklų“ ir „kurčių“ klausytojų ar skaitytojų akis bei ausis: metanoetiškai perkeisti skaitytojo mąstymą ir etinę bei religinę vaizduotę sąlyčio su evangelinėmis parabolėmis atveju, o akistatoje su filosofiniais Platono mitais – atverti noetinę regą, leidžiančią išvysti fiziniams akims neregimus eidus. Galėtume teigti, kad evangelines paraboles pasitelkiantis Jėzus ir filosofinius mitus pasakojantis Platonas, siekdami atverti „aklų“ ir „kurčių“ klausytojų ar skaitytojų akis bei ausis, sakytume, trokšta įjungti aukštesnę potencialių suvokėjų mąstymo ir dvasinės pagavos „pavarą“, kitaip tariant, ragina radikaliai atsiversti visa dvasine savo esybe. Nepaisant skirtingų kultūrinių kontekstų, kuriuose formavosi evangelinių parabolių ir filosofinių Platono mitų pasakojimo tradicija, regime esminius jų tekstinės funkcijos panašumus. Šie tipologiniai panašumai leidžia įžvelgti naujas įdomias dviejų pagrindinių Vakarų kultūrą formuojančių sandų – judeokrikščioniškosios religinės tradicijos ir antikinės filosofinės tradicijos – jungtis.

Tatjana Aleknienė, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Būti vabzdžiu Platono pasaulyje

Skirtingai nei Aristotelis, Platonas atskirai netyrinėjo biologijos klausimų. Įvairių rūšių vabzdžiai dialoguose pasirodo svarstant apie *žmogaus* gyvenimo būdo pasirinkimą, kaip pamokomųjų *mythoi* herojai. Mažai dialogus skaitęs nūdienos žmogus veikiausiai pamanytų, kad vabzdžiai Platono filosofijos pasaulyje galėtų vaizduoti žmonių menkumą arba įkyrumą („menka muselė“, „įkyrus kaip musė“...). Toks vaizdinyb būtų veikiau neteisingas.

Faidone svarstydamas apie sielų persikūnijimą priklausomai nuo žmogaus išsiugdymo gyvenimo būdo, Sokratas bites, vapsvas ir skruzdėles mini kaip *pilietines dorybes igijusiems* žmonėms tenkančią reinkarnaciją. Nuo geriausiųjų (filosofų) sielų jos skiriasi tik tuo, kad dorai (teisingai ir santūriai) gyvena neturėdamos tikro filosofinio mąstymo (be *philosophia* ir *nous*).

Negana to, vabzdžiai gali reprezentuoti ir aukščiausią atsidavimo *logoi* laipsnį (*Faidro* cikadų mitas). Galiausiai *Apologijoje* Sokratas savo filosofinę misiją tarp piliečių palygina su apsnūdusį žirgą (atėniečius rūpintis dorybe ir mąstymu) raginančiu *glyliu*.

Taigi, vabzdžiai Platono dialoguose siejami su protingojo sielos prado žadinimu ir ugdymu. Gali būti, kad *Apologijos* palyginimas su įkyriu vabzdžiu yra istoriškai autentiškas, ir galima atsargiai spėti, kad tai paskatino Platoną vabzdžius minėti juos siejant su protinguoju (o ne su geisminguoju ar ambicinguoju) sielos pradū.

Žilvinas Vareikis, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Klimato kaita ir Hipokrato įžvalgos apie klimato poveikį žmogui

Greta karo Ukrainoje ir kitų planetoje vykstančių karinių konfliktų, viena didžiausių globalių problemų yra klimato kaita. Nuolatinis klimato šiltėjimas sukelia milžiniškus taifūnus, nusiaubiančius ištisus miestus, nuo nepakeliamos kaitros vargsta žmonės, gyvūnai ir augalai. Nyksta ištisos gamtinės ir socialinės ekosistemos: kai kurios augalų ir gyvūnų rūšys tiesiog dingsta nuo žemės paviršiaus; žmonės, negalėdami išauginti derliaus ar gyventi karų alinamose vietovėse, kuriose pastebimai mažta išteklių, turi palikti gimtąsias vietas ir keliauti į tolimus kraštus, gyvenime puoselėjamus sumanymus kurdami iš naujo svetimoje žemėje. Klimato pokyčiai pirmiausiai suponuoja klausimą: koks yra klimato poveikis žmonėms? Kaip tai keičia mus pačius? Be daugelio įvairialypių mokslinių interesų, Koso salos gydytojo Hipokrato *Corpus Hippocraticum* rinkinyje apmąstomi minėti klausimai. Pranešėjas šiuos klausimus perkelia į svarstomos problemos kontekstą: koks yra klimato poveikis žmonėms klimato kaitos krizės akivaizdoje? Ar žinodami pasekmes keičiame savo elgesį? Nerimas dėl ateities pranešime išlieka, bet, atsižvelgus į Hipokrato įžvalgas, gimsta žmonijos prisitaikymo prie naujų gyvenimo sąlygų viltis. Šiuos klausimus ir tokios vilties genėž norėčiau aptarti pranešime.

Saulius Rumšas, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Bazilijus Cezarietis versus ar adversus Origeną? Apie sukūrimą „pagal panašumą“ (Pr 1, 26–27)

Bazilijus Cezarietis (+379) vienoje savo homilijų „Apie žmogaus kilmę“ (I, 16–17) pateikia savitą žmogaus sukūrimo „pagal Dievo paveikslą“ interpretaciją ir teigia, kad nuo pat sukūrimo pradžios žmogui duotas panašėjimas yra gebėjimas ir galimybė, o jo įgyvendinimas paliktas žmogaus atsakomybei. Tapti „pagal panašumą“ tai tapti krikščioniu. Iš pažiūros panašų tekstą jau sutinkame Origeno (+254) veikale „Apie pradus“ (III, 6, 1, 10), kuriame „panašumas su Dievu“ pristatomas kaip protingos žmogiškos prigimties tikslas, kurį pasiekti žmogus gali tik savo paties veiklos dėka imituodamas Dievą. Nors panašumą Origenas kildina iš paveikslo, tačiau jis yra rezervuotas pabaigai, kai visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose. Ar mokinys Bazilijus kopijuoja mokytoją Origeną? Iš tiesų, savo forma šie tekstai akivaizdžiai giminingi, tačiau jų turinys slepia esminius skirtumus, kurie galimai kyla iš skirtingų filosofinių ir teologinių perspektyvų

bei savito Šventojo Rašto perskaitymo. Tad pranešimas sieks pateikti šių dviejų tekstų lyginamąją analizę ir ne tik išryškinti tekstų sąsajas bei kiekvieno jų savitumus, bet ir aptarti galimas jų esminių skirtumų priežastis bei padarinius antropologiniam diskursui. Jei ruošdamas savo homiliją Bazilijus Cezarietis turėjo po ranka Origeno tekstą, tai jo galutinis rezultatas ženkliai skiriasi ir perteikia originalią interpretaciją apie žmogaus sukūrimą „pagal panašumą“.

Rasius Makselis, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Plotino daimonas Porfirijo akimis

Pranešime analizuojami Porfirijo bandymai interpretuoti ir savotiškai sintezuoti skirtingas „vidinio daimono“ traktuotės tendencijas, kurias aptinkame a) Plotino filosofinėje vidinio daimono teorijoje, išdėstytoje jo traktate „Apie mus gavusį daimoną“ III, 4 (15), ir b) demonologiniame – teurginiame požiūryje į daimonus, išreikštame Jamblichio atsakyme į paties Porfirijo „Laišką Anebuli“. Porfirijo traktate „Apie susilaikymą nuo gyvūnų žudymo“ (*De Abstinentia*) pateikiama sistemiška daimonų klasės įvairių būtybių hierarchijos kontekste traktuotė bei žmogaus santykio su daimonais gairės, kuriose galima identifikuoti tam tikrą kompromisą tarp filosofinės ir teurginės daimono idėjos interpretacijos. Pranešime išryškinami galimi Porfirijo teorijos sąlyčio taškai ir su filosofine Plotino daimono koncepcija, ir su teurgine Jamblichio daimono interpretacija. Papildomą intrigą sukuria faktas, kad Porfirijus „Plotino gyvenime“ aprašo Plotino akistatos su savo vidiniu daimonu sceną, kurią taip pat ketinama aptarti pranešime.

Ina Kiseliova-El Marassy, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Neoplatoniškosios emanacijos virsmai islamo filosofijoje

Neoplatonizmo idėjos padarė įtaką ne vienam islamo filosofui: Al Kindžiui, Al Farabiui, Avicenai, Suhrovardžiui, Ibn Arabiui ir kitiems. Neoplatoniškoji idėja, kad visas pasaulis kilo iš Vienio, puikiai derėjo su islamiškąja Dievo, kuris tuo pat metu yra transcendentinis (esantis virš būties) ir imanentinis (neatsiejama būties dalis), samprata. Remdamiesi Korano ištatomis, kur Alachas apibūdinamas kaip Amžinasis Kūrėjas (*Al Khāliq*), neoplatoniškąja tradicija sekę islamo mąstytojai išplėtojo islamo principus atitinkančią amžinosios tvirties teoriją.

Emanacijos sąvoka ir jos reikšmė, vartojama islamo kosmologijos kontekste, yra problemiška, nes islame emanacija siejama su Dievu, o neoplatonizme tokios sampratos nėra. Neoplatoniškoji emanacijos teorija iš esmės prieštarauja islamo doktrinai apie sukūrimą *ex nihilo*, pagal kurią visą visatą ir joje esančias būtybes iš nieko ir savo noru sukūrė Alachas. Priešingai, neoplatoniškoji emanacija reiškia, kad viskas visada egzistavo ir nebuvo sukurta, bet be jokių pastangų emanavo iš amžinojo Vienio. Pranešime aptarsiu, kaip islamo filosofai emanacijos ir sukūrimo iš nieko sampratą derino su Korano tiesomis, kaip emanacija (*fayḍ*) aiškinama skirtingų islamo mąstytojų filosofinėse koncepcijose ir kodėl buvo kritikuojama Al Ghazalio bei Ibn Taimijos. Reziumuosiu, kad nepaisant

neabejotinai neopltoniškos kilmės, emanacijos sąvoka islamo filosofijoje buvo interpretuojama per islamišką, individualią kiekvieno mąstytojo prizmę, o ypač Islamo aukso amžiuje veikiau suprantama kaip teofanija arba Dievo savisklaida (*tajalliyāt*).

Manvydas Vitkūnas, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Ginkluoti ir nuginkluoti: du Viduramžių kapinynai Pietų Lietuvoje

Pranešime, remiantis dviejų ne vieną sezoną vykdytų archeologinių objektų, esančių Pietų Lietuvoje (Jurgionių kapinynas, Trakų r.; ir Paūdrionių kapinynas, Šalčininkų r.), tyrimų duomenimis, bandoma analizuoti, kodėl vienlaikiuose ir santykinai netoli vienas kito (80 km) esančiuose dviejuose XIV–XV a. bendruomenių laidojimo paminkluose mirusieji buvo laidojami gana skirtingai (Jurgionyse – daugiausia galvomis į pietryčius, su gausiomis įkapėmis: papuošalais, buities ir darbo įrankiais, ginklais, jojimo reikmenimis, keramika, paukščiais, arklių dantimis ir kt.; o Paūdronyse – galvomis į vakarus, su ne tokiomis gausiomis įkapėmis ir, kas itin krenta į akis – be ginklų ir jojimo reikmenų). Pranešimo autorius pabandys pateikti kelias hipotezes, kodėl vieni XIV–XV a. Lietuvos gyventojai į amžinybę keliavo „ginkluoti ir raiti“, o kiti – „beginkliai“, kokią įtaką tam turėjo galimai ankstyvesnė ir vėluojanti christianizacija. Tema nagrinėjama regiono (dabartinė pietų – pietryčių Lietuva) laidojimo paminklų kontekste.

Rolandas Kregždys, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Sovijaus mito prasminių žymenų 9 blūznys ↔ 9 pragaro vartai etiologinė sąsaja su Evagrijaus Pontiečio λογισμοί bei slavų etnine tradicija

Pranešimas skirtas VI a. sirų bizantiečio Johanno Malalos kronikos XIII a. intarpo, arba 1262 m. chronografo inkluzijos, t. y. mitologinio pasakojimo, kurio pagrindinis herojus – Sovijus, prasminių žymenų 9 blūznys ↔ 9 pragaro vartai etiologinei interpretacijai.

Priešingai ankstesnių autorių hipotetiniams teiginiams apie analizuojamų prasminių žymenų sąsają su referentais *gausa* ir *nugalėto priešo vitališkumo pradas* (A. J. Greimo hipotezė) ar *saulės metinis judėjimas dangaus skliautu* (Viač. Ivanovo ir V. Toporovo spėjimas) bei *9-eri Retros miesto vartai* (M. Franko ir V. Toporovo hipotezė), XIII a. Rytų krikščionių bažnyčios šventiko, perrašiusio Johanno Malalos kroniką senąja rusų kalba ir pateikusio naują teksto intarpą, mitologemų 9 blūznys ↔ 9 pragaro vartai kilmė siejama su:

(α) krikščioniškąja mirtinų nuodėmių (9 [→ 8 → 7]) dogmatika, grįsta dykumos tėvų, arba ankstyvųjų krikščionių atsiskyrelių, praktikavusių asketizmą Egipto dykumose, mokymu apie 9 žmogiškąsias ydas, detalizuotas Evagrijaus Pontiečio (Εὐάγριος ὁ Ποντικός resp. Evagrius Ponticus, 345–399 m.);

(β) slavų apotropėjumi *blūznis* bei jų apeigine tradicija dėti maistą mirusiojo vėlei vartuose.

Pagonybės vaizdiniai Viduramžių hagiografiniuose šaltiniuose

Daugelio pagonybės vaizdinių Viduramžių raštijoje pamatas – Šventasis Raštas ir antikinė mitologija / religija. Tyrinėtojai daro išvadą, kad Viduramžių autoriai pagonybę vaizdavo remdamiesi vadinamaisiais *interpretatio Christiana* ir *interpretatio Romana* modeliais. Toks pagonybės vaizdinių suskirstymas leidžia suvokti, kokiais modeliais buvo konstruojamas pagonybės vaizdinys. Šiame pranešime siekiama parodyti, kaip radosi vadinamoji „pagoniškoji dialektika“, remiantis *interpretatio Christiana* modeliu specifiniame Viduramžių žanre – šventųjų gyvenimuose (hagiografiniuose kūriniuose).

Remiantis *interpretatio Christiana* modeliu, pirmiausia pagonybė vaizduota kaip klaida, atsiradusi dėl to, kad pagonys gyveno nepažinodami Dievo. Vieni pagonys vaizduoti kaip naivūs ir ne iš piktos valios nepažinoję Dievo, tuo metu kiti – nepažinoję dėl velnio žabangų ir savo valios pastangų dėka. Pastarasis nežinojimas traktuotas ne tik kaip bendradarbiavimas su velniu, bet ir apskritai, anot Aleksandro iš Halės ir šv. Tomo Akviničio (abu – XIII a. teologai) – netikėjimo / pagonybės nuodėmė – *peccatum idololatriae* / *peccatum infidelitas*. Antras ryškus pagonybės vaizdinys – fizinį pavidalą turinčių dievų vaizdavimas, dažniausiai remiantis Šventuoju Raštu, priešpastatomasi nematomo ir fizinio kūno neturinčio krikščionių Dievo vaizdiniui.

Viduramžių hagiografiniuose šaltiniuose, pradedant ankstyviausiais ir baigiant vėlyvais, parašytais / sukurtais tarp X–XII a., antikiniai pagonys dažniausiai vaizduoti kaip patys netikintys savais dievais, kupini didžiulės neapykantos krikščionims, skendintys nuodėmėse (ypač puikybėje, ištvirkavime, godume), nujaučiantys egzistuojant tikrąją neregimąją Dievą, tačiau piktybiškai nenorintys Jo pripažinti, net įvykus stebuklams (plg. apaštalamis šv. Petriui, Pauliui, Andriejui, šv. Agnietei, šv. Barborai, šv. Laurencijui, šv. Vitui ir kit. kankiniams skirtas hagiografijas). Dalis tokių antikinių pagonių akivaizdžiai pateikti kaip Kristaus dieviškumo nenorintys pripažinti žydai. Tuo metu pagonys, neturėję tiesioginių ryšių su antikine mitologija, hagiografiniuose šaltiniuose dažniausiai vaizduoti kaip naivūs pagonys, iš kvailumo garbinantys gamtos objektus. Vis tik ir šie pagonys, anot kai kurių hagiografijų (pvz. šv. Wilibordo, šv. Lebuino, šv. Bonifacijaus, šv. Ansgaro, šv. Vaclovo, šv. Henriko ir kt.) vaizduoti bendradarbiaujantys su velniais (demonais), tik dažniausiai to nežinantys. Todėl atlikus depagonizacijos veiksmą, šie pagonys patirdavę jausmų sukretimus – juos ištikdavo šokas, jie verkdamo, patys savo rankomis griaudavo pagoniškus altorius ir pan.

Pranešime bus aiškinamasi, ar Viduramžių hagiografijose esantis pagonybės vaizdinys yra statiškas, būdingas visoms hagiografijoms, kiek hagiografijose esantis pagonybės vaizdinys sutampa su teologiniu pagonybės kaip nuodėmės suvokimu ir kurie „pagoniškos dialektikos“ elementai hagiografiniuose kūriniuose buvo ryškiausi ir charakteringiausi.

Egidijus Miltakis, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Baltų istorija kronikoje 300, R/LI, 79

Pranešime bus pristatyta rankraštis, archyve saugomas numeriu 300, R. LI 79, kuris kartais mokslinėje literatūroje vadinamas J. von Bodecko rankraščiu. Šis tekstas priklauso grupei rankraščių, kurie yra hipotetinės Elbingo dominikonų kronikos nuorašai. Nuorašų tekstai yra labai panašūs, jų turinį sudaro pasakojimas apie Prūsijos istoriją nuo legendinių laikų iki XVI a., juose nemažai informacijos apie Prūsijoje gyvenusių baltų istoriją. Nuorašas 300, R. LI 79 pasakojimą baigia 1261 m., ir nors jo tekstas panašus į kitų jam giminingų nuorašų tekstus, kai kurios pasakojimo detalės nuo jų skiriasi. Šis rankraštis (jo turinys, atsiradimo aplinkybės, besikeičiantys savininkai) yra XV–XVI a. Prūsijoje smarkiai išaugusio susidomėjimo krašto praeitimi liudytojas.

Kristina Mitalaitė, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Enėjus iš Paryžiaus *Liber adversus Graecos: filioque teologinis ir ekleziologinis konfliktas IX a. antroje pusėje: religinės schizmos link*

IX a. antroje pusėje įsiliepsnojusį konfliktą tarp popiežiaus Mykolo ir patriarcho Fotijaus įtakoją pašalinės aplinkybės – Frankų imperijos politiniai konfliktai ir vidiniai ekleziologiniai ginčai. Naujas religinis konfliktas su graikais buvo sprendžiamas agresyviais retorikos metodais, frontaliu priešininko puolimu bet ne dialogu. Paryžiaus vyskupas Enėjus (857–870) naudoja šią aršią retoriką polemizuodamas su graikais. Skaitydami ir analizuodami šį veikalą, išlikusį vieninteliame rankraštyje (Paris, BnF, lat. 2864) iškyla trys klausimai: kokie buvo Enėjaus šaltiniai, kokius kanoninės teisės šaltinius vyskupas naudojo atremdamas graikų puolimą ir kokia buvo *Liber adversus Graecos* paskirtis?

Luca Gili, Chieti-Pescaros Universitetas

Trečiasis kelias ir gausybės principas

Tomas Akvinietis trečiuoju būdu teigia, kad Dievo egzistavimą galima įrodyti remiantis skirtumu tarp būtinybės ir atsitiktinumo. Atrodo, kad jo argumentas paremtas gausybės principo pripažinimu, nes jis teigia, kad jei nebūtų būtinybės principo, šiandien niekas neegzistuotų, manant, kad atsitiktinės esybės turėjo būti nuo laikų pradžios. Pertekliaus principas teigia, kad visos galimybės yra realizuojamos tam tikru metu, ir tai atitinka idėją, kad būtinybė turi būti visada ir kad atsitiktinumas gali būti išreikštas kaip vienpusė galimybė. Aristotelis savo traktate „De interpretatione“ atmetė pilnumo principą, nes laikė jį nesuderinamu su žmogaus pasirinkimo laisve. Savo komentaruose Aristoteliiui Akvinietis taip pat atmeta šį principą. Pranešime bandysime išsiaiškinti, ar įmanoma suprasti trečiąjį kelią be gausybės principo ir pasiūlysimе manyti, kad Akviniečio argumentą įmanoma suprasti kaip tikimybinį argumentą.

Pranciškus Gricius, VU Filosofijos institutas

Aristoteliškojo esencializmo atgarsiai šiuolaikinėje analitinėje modalinėje metafizikoje

Pranešime, norint parodyti aristoteliškojo esencializmo aktualumą, aptariama šiuolaikinės analitinės modalinės metafizikos atsiradimo bei vystymosi istorija. Paruošiamąjį darbą šios tradicijos atsiradimui parengė Quine'as, savo straipsniu „Apie tai, kas yra“ (Quine 1948), į analitinės filosofijos atstovų svarstomų problemų akiratį sugrąžinęs metafizinius klausimus. Šiuolaikinės analitinės modalinės metafizikos atsiradimas sietinas su Kripkės formalios galimų pasaulių semantikos kvantorinei modalinei logikai sukūrimu (Kripke 1963). Ši semantika sudarė sąlygas: (1) parodyti, jog modalumai (galima ir būtina) yra ne metalingvistinės, o metafizinės prigimties; (2) vienareikšmiu būdu suformuluoti modalinės metafizikos teiginius; (3) išplėtoti esencialistines teorijas, besiremiančias modaline esminių savybių analize (Kripke 1980, Plantinga 1974, 1976). Pranešime bus eksplikuojami aristoteliškojo esencializmo gynėjų kontrargumentai (Fine 1994) šioms modaline esminių savybių analize besiremiančioms esencialistėms teorijoms.

Fine, K., 1994. Essence and Modality: The Second Philosophical Perspectives Lecture. *Philosophical Perspectives* 8: 1–16.

Kripke, S. A., 1963. Semantical Considerations on Modal Logic. *Acta Philosophica Fennica* 16: 83–94.

Kripke, S. A., 1980. *Naming and Necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Plantinga, A., 1974. *The Nature of Necessity*. Oxford: Clarendon Press.

Plantinga, A., 1976. Actualism and Possible Worlds. *Theoria* 42: 139–160.

Quine, W. V. O., 1948. On What There Is. *The Review of Metaphysics* 2(5): 21–38.

Milda Vitkutė, Vytauto Didžiojo universitetas

Tomo Akviniečio *caritas* samprata: Aristotelis kaip tinkamas autoritetas teologinių klausimų analizei

Skaitydami šv. Tomo Akviniečio *Summa Theologiae* randame daug nuorodų į Aristotelio filosofiją. Juo remiamasi analizuojant tiek prigimtinio, tiek iš Apreiškimo kylančius antgamtinio lygmens klausimus. Aristotelio filosofijoje Apreiškimas kaip pažinimo šaltinis nefigūruoja, tad kyla klausimas, kodėl Tomui Akviniečiui Aristotelis pasirodė tinkamas autoritetas tokio lygmens klausimus spręsti. Pavyzdžiui, analizuodamas meilės dorybę (*caritas*) Tomas Akvinietis remiasi Aristotelio „Nikomancho etikoje“ pateikta draugystės analize. Vis dėlto ne visada Aristotelis pateikiamas kaip neklystantis autoritetas, kai kuriais atvejais jo mąstymas pataisomas. Išikūnijimas kaip krikščioniškos pažinimo sampratos pamatas ir principas *gratia non tollit naturam, sed perficit* leidžia pamatyti, kad Tomas Akvinietis remiasi Aristotelium kaip autoritetu tik prigimtinio lygmens analizės klausimais. Vis dėlto *caritas* (apreikštos antgamtinės meilės) analizėje Tomas Akvinietis taip pat remiasi Aristotelium. Šiame pranešime parodysime, kodėl analizuodamas *caritas* sąvoką Tomas Akvinietis remiasi Aristotelium, kaip tai kyla iš anksčiau minėtų mąstymo perspektyvų ir koku aspektu Aristotelis yra tinkamas autoritetas teologinių klausimų analizei.

Liubartas Gediminaitis: tyrimų probleminiai klausimai

Liubartas buvo jauniausias Gedimino sūnus, aktyviai veikęs XIV a. 5–9 dešimtmečiais. Biografinis šio kunigaikščio veiklos tyrimas turi būti matomas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros kontekste. Dinastija, kaip sociopolitinis faktorius nulėmė Liubarto statusą ir jo veiklos kontūrus. Galima įvardinti keletą svarbių aspektų, susijusių su Liubarto veikla ir raiškos būdais, pradedant vardo klausimu, jaunystės metais, įsitvirtinimo Voluinėje procesu ir modeliu, konfesiniais klausimais, raiška dinastijos narių atžvilgiu ir t. t. Visi šie faktoriai apibūdina LDK valdančiąsias struktūras ir jų sociopolitinę ir kultūrinę raišką. Pranešimo metu bus pristatomos kai kurios pasirinktos Liubarto biografijos tyrimų problemos, kurių pagalba bus siekiama parodyti, kaip individas galėjo reikštis ikirikščioniškoje LDK.

Baltramiejaus Hionekės žinios apie Livonijos magistro Eberhardo fon Monheimo (1328–1340) kovas prieš Lietuvą (pagal Hermano Vartbergiečio ir Johano Renerio atpasakojimus)

XIX a. II pusėje galutinai susiformavo mums šiandien žinomų naratyvinių XIII–XIV a. Livonijos istorijos šaltinių korpusas. Svarbiausias atradimas buvo Ernsto Strehlkės 1858 m. atrasta ir 1863 m. paskelbta Hermano Vartbergiečio Livonijos kronika. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad XIV a. I pusei pažinti ne mažiau svarbi ir kunigo Baltramiejaus Hionekės (Bartholomäus Hoenecke) Jaunesnioji Eiliuotoji Livonijos kronika. Ji iki mūsų laikų neišliko, bet ją Estijoje aptiko ir gana išsamiai atpasakojo XVI a. kronikininkas Johanas Renaris (Johannes Renner) savo „Livonijos istorijose“ (*Livländische Historien*), iš kurio žinome ir paties Baltramiejaus Hionekės vardą ir tai, kad ji buvo rašyta eilėmis ir apėmė laikotarpį iki magistro Gosvino fon Herikės laikų (1345–1359). Ją 1872 m. išskyrė ir publikavo Konstantinas Hiolbaumas (Konstantin Höhlbaum), kuris manė, kad Baltramiejaus Hionekės kronika apima 1315–1348 m. laikotarpį. Tačiau ties 1315 m. Johanas Renaris pateikė tik ilgoką ir kraupų badmečio Livonijoje aprašymą, o nuoseklus pasakojimas apie įvykius Livonijoje, turintis paralelių ir tą pačią Baltramiejaus Hionekės naudojusio Hermano Vartbergiečio Livonijos kronikoje (1378/1380 m.), prasideda tik nuo 1328 m., sulig Livonijos krašto magistro Eberhardo fon Monheimo (1328–1340) paskyrimu. Johano Renerio ir Hermano Vartbergiečio kronikose čia matome ne vieną paralelinį tekstą apie karo su Lietuva epizodus: 1328 m. rygiečių puolimas prieš Diunamiundę ir Lietuvos pasikvietimas į pagalbą; 1329 m. lietuvių antpuolis prieš Kuršo vyskupo Piltinės pilį; antpuolių iš Livonijos į Lietuvą pradžia 1331 m. Šaukoto (?) puolimu; Mažeikių ir Vindeikių puolimas 1332 m.; Livonijos kryžiuočių žygis į Žemaitiją (su „prūsais“) 1333 m.; Livonijos kryžiuočių žygis prieš Vilksmergę 1333 m., į Dubingius ir Sikulius 1334 m., į Polocką su Arnsbergo grafu 1334 m., taip pat Livonijos kryžiuočių ekspansijos į Žiemgalą atnaujinimas: Duobelės pilies pastatymas 1335 m.

ir Tervetės pilies pastatymas 1339 m. ir žygis į Papilę. Visa ši įvykių grandinė yra svarbi ir šaltiniotyros požiūriu (turime galimybę rekonstruoti ankstyviausią Baltramiejaus Hionekės versiją), ir kaip lemtingas posūkis Lietuvos kovose su kryžiuočiais (greta jau įprastų kovų su Prūsijos kryžiuočiais, po ilgesnės pertraukos atidaromas antras frontas iš Livonijos pusės).

Rasa Gliebutė, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai

XV–XVI a. laidosena Vilniuje: įkapių kompleksai

Apie vėlyvųjų Viduramžių ir Naujųjų laikų sandūros laidoseną Vilniuje duomenų suteikia archeologiniai tyrinėjimai. Šiuo permainų laikotarpiu materialinės kultūros palikimo tyrimai atskleidžia ne tik pokyčius visuomenėje, bet ir išlaikytus tam tikrus ankstesnio laikmečio tradicijų bruožus. Tai atsispindi ir kapų inventoriuose: nors didžioji dalis mirusiųjų laidoti be įkapių, bet dalyje palaidojimų išlikę aprangos detalių, papuošalų, monetų bei kitų dirbinių (peilių, žirklių ir kt.). Pranešime bus aptarti XV–XVI a. laidosenos ir įkapių kompleksų bruožai Vilniuje.

Arnoldas Kazimierėnas, Lietuvos istorijos institutas

***Epistulae ad Pontum*. Antikos kūrinių leidybiniai aspektai sovietmečiu Antano Dambrausko ir Leono Valkūno korespondencijoje**

Sovietinės okupacijos pradžioje ištremtas į Sibiro lagerius, vienas produktyviausių antikinės literatūros vertėjų Antanas Dambrauskas (1911–1995) ir grįžęs buvo priverstas patirti „antrąją tremtį“ – šį kartą kultūrinę. Jam nebuvo leista įsikurti didžiuosiuose miestuose, todėl jis apsistojo Druskininkuose, kur laisvalaikio ėmė versti Antikos kūrinius. Tuo tarpu kitas garsus Lietuvos klasikas Leonas Valkūnas (1914–1990) dirbo ir dėstė Vilniaus Universitete, ilgą laiką vadovavo Klasikinės filologijos katedrai. Tokios aplinkybės bei intensyvus šių dviejų vyrų bendravimas paliko gana nemažą tarpusavio laiškų rinkinį (77 laišakai). Jų korespondencijoje, kuri apima bent 29 metus (1958–1987), galima rasti daug to laikmečio temų ir realių: nuo asmeninio gyvenimo iki svarbių visuomeninių įvykių aptarimų.

Bendri interesai lėmė, kad didžiulę laiškų turinio dalį sudaro Antikos kūrinių ir jų vertimų, bei leidybinių aspektų aptarimai. Būdamas įvykių centre, Leonas Valkūnas savo laiškuose plačiai nušviečia Antikos kūrinių vertimų dinamiką Vilniuje, ypač Klasikinės filologijos katedroje. Tuo tarpu Antanas Dambrauskas laiškuose plačiai dėsto savo vertimų patirtį ir iššūkius, su kuriais jam tenka susidurti.

Šiame pranešime bus aptarti keli įdomiausi laiškuose aptariamai atvejai, susiję su antikinių kūrinių vertimais, taip pat ir tų vertimų vertinimais – tiek asmeniniais korespondentų, tiek kitų šiame lauke veikusių asmenų.

Antikinė istorija ir sovietinė ideologija baletų teatre: Spartako atvejis

Antikinės mitologijos įvykiai ir herojai tapo daugelio XVIII–XIX a. baletų įkvėpimo šaltiniu, o realūs Antikos istoriniai įvykiai šokio scenoje buvo reti. Išimtis – konkreti istorinė asmenybė Spartakas (apie 103–71 m. pr. Kr.), vienas iš XX a. sovietinės kultūros herojų, kurio kovos ir mirties istorija tapo vienu iš naratyvų, ideologiškai jungiančių sovietinę tikrovę su senovės istorija. Spartako tema tapo ir kompozitoriaus Aramo Chačaturiano (1903–1978) baletu, parašyto 1956 metais, pagrindu. Viena iš kelių šio baletu choreografinių versijų sukurta Lietuvoje – baletą bendradarbiaudamas su kompozitoriumi 1964 metais Lietuvos valstybiniame akademiniam operos ir baletu teatre pastatė choreografas Vytautas Grivickas (1925–1990). Pranešime, remiantis archyvine medžiaga, įvertinamos šio spektaklio idėjinės nuostatos, choreografinės formos, o pirmą kartą analizuojant privačiame archyve saugomus spektaklio dailininko Antano Pilipavičiaus (1938–2009) eskizus ir nuotraukas, įvertinamos senosios Romos vaizdinių interpretavimo baletu scenoje strategijos.

Lietuvių romėniškoji etnogenezė pagal Gintarą Beresnevičių

XVI–XVII a. istoriniai rašytiniai šaltiniai pateikia ilgus legendinius pasakojimus apie į Lietuvą atsikrausčiusius romėnų patricijus, kurie sudarė pagrindą LDK didžiųjų kunigaikščių ir bajorų genealogijai (Lietuvos metraštis – Bychov(e)co kronika, M. Strijkovskio „Kronika“, A. Vijūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“).

Gintaras Beresnevičius knygoje „Palemono mazgas. Palemono legendos periferinis turinys“ (2003) gilindamasis į ankstyvesnius XIII–XV a. rašytinius šaltinius randa duomenų ne tik apie lietuvių, bet ir kitų baltų (prūsų, jotvingių, žiemgalių) romėniškąją kilmę. Atkreipia dėmesį į senųjų šaltinių autorių pasakojimo būdą, kaip jie tai nusako. Pavyzdžiui, Jonas Dlugošas kilmės iš romėnų nekvestionuoja, bet pagrindžia baltų kalbų ir papročių panašumu į lotynų kalbą ir romėnų papročius. Pažymi, kad atvykėliai būstus įsirengė apleistose vietose, senuose raistuose ir pelkynuose. Beresnevičiaus manymu, apleistos vietos gali reikšti dykras – buvusias teritorijas tarp genčių žemių, nes geros vietos galėjo būti užimtos čionykščių gyventojų. Jis kelia mintį, jog rašydami autoriai rėmėsi ankstesne gyva pasakojimo tradicija, kurią jie perdavė interpretuodami.

Ankstyvuosiuose rašytiniuose šaltiniuose G. Beresnevičius rado pažymėtą baltų kilmę ne vien iš romėnų, bet ir kitas versijas: J. Dlugošas prūsus sieja su Bitinija; Pilypas Kalimachas (XV a.) lietuvius – su Bosforu ir keltais, Baltramiejus Anglas (XIII a.) – su Galatija, iš kurios kildina žiemgalius.

Toliau knygoje G. Beresnevičius kaip tik analizuodamas Palemono legendą gilinasi į paminėtus etnonimus ir vietas, vėlyvuojau Antikos periodu. Būdamas religijotyrininkas pasitelkia mitologines lietuvių, keltų ir graikų paraleles, ieško istorinės medžiagos,

remiasi archeologiniais radiniais. Atkreipia dėmesį, kad Bosforo istorijoje net keli karaliai turėjo *Palemono* vardą. Apie visa tai bus kalbama pranešime.

G. Beresnevičius kelia pradinę hipotezę, kad romėnų atvykimas į baltų kraštus galėjo sutapti su Tautų kraustymosi laikotarpiu. Kai įvairių tautų grupių keliavimas Europoje buvo įprastinis reiškinys. Jie galėję atvykti į baltų kraštus, perimti kalbą ir čia įsikurti, jų ainiai apie atvykimą sekti pagražintus padavimus, juos vėliau, esant reikalui išplėtoti ir panaudoti ideologijos tikslams.

Darius Alekna, Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Ptolemajo „Geografija“ lietuvių kalbotyros ir archeologijos tyrimuose

Baltų tautų istorijos tyrėjai neišvengiamai turi aptarti ir pačius seniausius apie jas kalbančius istorinius šaltinius – Tacito „Germanijos“ pasakojimą apie aisčius, atitinkamas Plinijaus Vyresniojo enciklopedijos ir Ptolemajo „Geografijos“ dalis. Žinia, kalbant apie I–II a. po Kr. laikus baltų žemėse daugiausia ką pasakyti turi kalbotyros ir archeologijos mokslų atstovai. Pranešime bus aptarta, kaip Lietuvos kalbininkai ir archeologai naudojo ir naudoja Ptolemajo „Geografijoje“ aptinkamus duomenis, klausime, kaip jie atsižvelgia į tarptautinius šio nepaprastai svarbaus teksto tyrimus, kokiomis prielaidomis remiasi jų prieinamos išvados.

Nacionalinė mokslinė konferencija

Antikos ir Viduramžių tyrimai 2023